

Coen Verbraak

ISRAËL

De zoektocht naar het beloofde land

ALFABET UITGEVERS

2023

Copyright © 2023 Coen Verbraak
Omslagontwerp bij Barbara
Omslagbeeld Willem van de Poll, Nationaal Archief /
Fotocollectie Van de Poll
Auteursfoto Frank Ruiters, Lumen
Typografie binnenwerk Peter Verwey

ISBN 978 90 213 4213 9

NUR 320

alfabetuitgevers.nl

Alfabet Uitgevers vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

INHOUD

Voorwoord	7
Salomon Bouman	13
Arnon Grunberg	29
Mirjam Bolle	41
Raphael Evers	53
Danja Saidel-Keesing	67
Abel Cahen	77
Harry de Winter	95
Ilana Drukker-Tikotin	107
Abel Bolink	123
Hans Knoop	135
Ed Spanjaard	157
Mirjam Reijnen	169
Salo Muller	179
Loes Gompes	191
Jaïr Strandens	205

VOORWOORD

Op 14 mei 1948 verzamelden duizenden mensen zich rondom het museum in Tel Aviv voor de proclamatie van de staat Israël. Een eigen land, een veilige haven voor Joden. Dat was amper drie jaar na de Holocaust niet minder dan een droom. Precies om 16.00 uur die middag weerklonk het 'Hatikwa', het Israëlische volkslied. Daarna las David Ben-Goerion de Onafhankelijkheidsverklaring voor.

Inmiddels bestaat Israël vijfenzeventig jaar. Het klinkt als een paradox: een land dat nog maar vijfenzeventig jaar bestaat, terwijl het een geschiedenis heeft die duizenden jaren teruggaat. Bijna geen land ter wereld kent zoveel extreme tegenstellingen als Israël. Van het mondaine Tel Aviv tot het vrome Jeruzalem, de plek waar drie wereldreligies – christendom, Jodendom en islam – samenkomen. Israël is ook in andere opzichten een ongewoon land. Hoewel David Ben-Goerion zelf niet-religieus was maakte hij bij de stichting van de staat geen onderscheid tussen kerk en staat. Het opperrabbinaat heeft daardoor nog

steeds het monopolie op trouwerijen. Daardoor is het burgerlijk huwelijk in Israël niet erkend. Alleen christelijke, Joodse en islamitische huwelijken zijn toegestaan. Wie zich niet-religieus in de echt wil verbinden zal daarvoor moeten uitwijken naar Cyprus. Al besloot de rechter in 2022 dat online huwelijken, gesloten via een videoverbinding, eveneens geldig zijn. Ook heeft het land nog altijd geen geschreven grondwet.

Ben-Goerion nam in 1948 nog een ander besluit dat zich decennia later nog altijd laat voelen. Hij besloot om enkele honderden religieuze studenten vrij te stellen van militaire dienstplicht. Zij mochten zich van Israëls eerste premier op staatskosten verdiepen in de Talmud. Ben-Goerion had toen niet kunnen bevroeden dat er anno 2023 honderdduizenden religieuze studenten zouden zijn die vanwege dat besluit niet in dienst hoeven. Dat leidt in toenemende mate tot spanning tussen religieuze en niet-religieuze Joden in het land. Tegelijkertijd kun je ook je steentje aan de veiligheid van het land bijdragen door de Thora te bestuderen, benadrukt rabbijn Raphael Evers in dit boek. 'Als het Joodse volk de Thora getrouw is hebben we sowieso meer kans op hulp van boven.'

De stichting van de staat Israël was de verwezenlijking van de idealen van Oostenrijks-Hongaarse journalist Theodor Herzl, de vader van het zionisme. Die had al in 1896 in zijn boek *De Jodenstaat* beschreven dat een eigen land voor Joden essentieel is. Alleen in zo'n eigen land zouden Joden een veilige haven kunnen vinden, zonder antisemitisme, pogroms en

Jodenhaat. Herzl maakte de verwezenlijking van zijn ideaal niet mee; hij overleed in 1904.

Een veilige rustige haven werd het land nooit. Israël maakte in de afgelopen vijfenzeventig jaar drie grote oorlogen mee. De dag na de proclamatie in 1948 vielen de Arabische buurlanden het land binnen, met een bloedige oorlog tot gevolg. In juni 1967 volgde de Zesdaagse Oorlog, waarbij Israël eclatante militaire successen boekte. De Jom Kipoer-oorlog uit 1973 daarentegen liep voor Israël bijna fataal af. In de loop der tijd schoof het land steeds meer op naar rechts. Daarmee ging het steeds minder lijken op de democratische zionistische staat die Theodor Herzl destijds in gedachten had. 'Theodor Herzl stond ooit een soort Oostenrijk aan de Middellandse Zee voor ogen, met verlichte, liberale ideeën en apfelstrudel om vier uur 's middags,' zegt Arnon Grunberg. 'Maar het is een democratie geworden waar een groot deel van de bevolking tweederangs is.' Met name de Zesdaagse Oorlog zorgde voor een bepalende mentaliteitsverandering. Het land begon zich door de militaire overwinning op zijn buurlanden steeds meer superieur en onkwetsbaar te voelen. 'Het is een tragische paradox dat over de bevrijdende zege in 1967 een schaduw van moreel verval viel,' schrijft oud-NRC-correspondent Salomon Bouman in zijn boek *Israël tussen hoop en vrees*. Israël bezette in 1967 onder meer de Westelijke Jordaanoever, het gebied dat in november 1947 door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties bij het delingsplan voor Palestina was aangewezen als het territorium waar de Palestijnse staat zou moeten komen.

Die Westelijke Jordaanoever zou een bruikbaar middel zijn geweest in een ruil van land voor vrede. In plaats daarvan begon Israël er nederzettingen te bouwen. Vanaf dat moment bleef het conflict met de Palestijnen doorlopend opvlammen, met de Intifada's van 1987 en 2000 als bloedige uitschieters.

In september 1993 was er even zicht op vrede, toen premier Yitzhak Rabin en de Palestijnse leider Yasser Arafat in Washington de Oslo-akkoorden tekenden, onder toezicht van de Amerikaanse president Bill Clinton. Twee jaar later werd Rabin vermoord, door de religieuze fanaticus Yigal Amir. Het vredesproces kwam daarna nooit meer echt op gang. Vrede lijkt sindsdien verder weg dan ooit. De tegenstellingen zijn onder de regering van Benjamin Netanyahu alleen maar scherper geworden.

Toch is Israël voor veel Joden nog steeds het Beloofde Land. Een baken van hoop, een rots in de branding. Ondanks alles. Zoals Abel Herzberg het verwoordde: 'Zonder Israël is elke Jood een ongedekte cheque.' Voor anderen is het land vooral een steen des aanstoets. Voor de Palestijnen betekende de proclamatie van Israël het verlies van eigen land, en een lot als tweederangsburger of als vluchteling.

Voor de zesdelige BNNVARA-serie *Het Beloofde Land* sprak ik ruim twintig Nederlandse Joden. Van links tot rechts, van religieus tot liberaal, van jong tot oud. Van journalist Hans Knoop en Mirjam Reijnen (een Rotterdamse brandweervrouw

die zich bekeerde tot het Jodendom) tot Harry de Winter en filosoof Jaïr Stranders. Van de twintigjarige Abel Bolink, die als jongen uit Amsterdam-Zuid dienst nam in het Israëliische leger, tot de honderdzes jaar oude Mirjam Bolle, die in de Tweede Wereldoorlog secretaresse was bij de Joodse Raad. Het werden intensieve gesprekken; over Jodendom en zionisme, over Joden en Palestijnen, over Joodse religie en cultuur, over Joodse humor, over de Holocaust. Maar het ging vooral over hun betrokkenheid bij en hun worsteling met dat kleine land in het Midden-Oosten dat dit jaar vijfenzeventig jaar bestaat. Wat betekent Israël voor hen? Is het een baken van hoop of vooral een bron van zorg? Waarom gingen ze er (niet) wonen? Of waarom kwamen ze toch weer terug? Sta je als Joodse Nederlander in tijden van oorlog per definitie aan de kant van Israël, of is dat helemaal geen vanzelfsprekendheid? Moet een land dat gegroundvest is op de ruïnes van de Holocaust daarvoor per definitie aan een hogere morele standaard voldoen dan andere landen? Of moeten we Israël inmiddels vooral beschouwen als een ‘gewoon’ land? In dit boek vindt u de uitgebreide weerslag van vijftien van die gesprekken.

Voor de BNNVARA-televisieserie kon ik leunen op de research van Rens Broekhuis en Natascha van Weezel. Ook Sander van den Eeden en Herman Meijer van BNNVARA dachten intensief mee bij de totstandkoming van de serie. Beeldresearcher Fem Verbeek wist met haar gedegen spit- en spuurwerk het verleden een indringend gezicht te geven. En ik had ook nu weer het geluk met een geweldige crew te werken. Thomas

Kist wist met zijn fenomenale camerawerk elke geïnterviewde recht te doen, geluidsman Gilles Kuiper zorgde ervoor dat elke zin verstaanbaar was. Producer Anja van Oostrom was geen moeite te veel. En dan was er natuurlijk nog mijn editor Elja de Lange, die montage elke keer weer tot kunst weet te verheffen.

Voor het boek was de steun van Catharina Schilder en Arend Hosman van Alfabet Uitgevers onontbeerlijk. Hun enthousiasme, toewijding en steun zorgden ervoor dat *Israël. De zoektocht naar het beloofde land* er daadwerkelijk kwam. Daar ben ik hun oprecht dankbaar voor.

En uiteraard dank ik alle geïnterviewden voor het vertellen van hun verhaal. Het was een eer om dat vast te mogen leggen.

Coen Verbraak,
Amsterdam, april 2023

SALOMON BOUMAN

Salomon Bouman was jarenlang correspondent in Israël voor *NRC Handelsblad* en de radio. In 1962 kwam hij er voor het eerst. Toen hij vanaf de boot de kust zag opdoemen vervulde dat hem met opwinding en een diep geluksgevoel. 'Ik voelde: dit is ons land. De bakermat van het Joodse volk. In feite kwam ik thuis op een plek waar ik nooit eerder geweest was. Het ontroerde me ook. Als jongetje dat de Duitse bezetting heeft meegemaakt was het een ongekend gevoel dat ik nu in een land aankwam waar ik als Jood echt vrij kon zijn. Dat gevoel kan ik zestig jaar later nog steeds terughalen.'

Salomon Bouman (1937) groeide op in Amersfoort, in een gezin met nog een oudere zus. Zijn vader Simon Bouman werkte in de textiel, zijn moeder Greta Bouman-De Jong was huisvrouw. Hij kan zich nog vaag herinneren dat de Duitse troepen Amersfoort kwamen binnenmarcheren. Hij heeft als klein jochie zelfs nog opgewonden met ze meegehold. 'Ik herinner me die ietwat zoete Moezelachtige wijngeur die om die grote

groep heen hing.’ De Joodse Raad riep Joden in Amersfoort in 1941 op om zich te verzamelen bij het station, om vervolgens in het Oosten te gaan werken. Vreemd genoeg kreeg de familie Bouman geen brief. Later hoorden ze dat kennissen die bij de Joodse Raad werkten wisten dat Simon in 1939 twee keer een zware longontsteking had gehad. ‘Daarom besloot de Joodse Raad dat mijn vader te zwak was om in het Oosten aan de slag te gaan.’ Die longontsteking redde in feite hun leven. Want zo kreeg het gezin de gelegenheid om onder te duiken. Zijn zusje, Salomon en zijn ouders vonden een onderduikadres, ieder op een andere plek. Hij belandde bij een boerengezin in ’t Zand, in Noord-Holland. Pas na de oorlog hoorde hij dat zowel zijn ouders als zijn zusje vlak bij hem gezeten hadden. Hij heeft daar in ’t Zand eigenlijk best een goede tijd gehad. Al werd het gevaarlijk toen er in de Hongerwinter Duitse soldaten op de boerderij werden ingekwartierd. Hij stak als jongetje met donker haar nogal af bij zijn onderduikouders. Dat viel de Duitsers ook op. ‘Op een gegeven moment riep een van die Duitse soldaten me bij zich. Hij nam me op zijn schoot en zei: *“Du bist ein Jude.”* Ik besepte dat dat voor mij een soort doodvonnis was, want mijn moeder had me op het hart gedrukt om nooit te zeggen dat ik een Jood was. Ik heb me vervolgens verstopt in de boerderij. De volgende dag riep die soldaat me weer. Hij nam me opnieuw op schoot, haalde zijn portefeuille uit zijn zak en liet mij een foto zien van drie blonde meisjes. Hij zei, met zijn vinger wijzend: *“Das ist meine Tochter, das ist meine Tochter und das ist meine Tochter. Gehe.”* Toen begreep ik: hij is ook een vader en ik ben een kind. Voor

de rest heb ik geen last meer van ze gehad. Dat was een heel bijzonder moment dat diepe indruk op me gemaakt heeft.’

Zijn ouders, zijn zusje en hij overleefden alle vier de oorlog. Het was zwaar om nadien de draad weer op te pakken. ‘Het moeilijkste was dat na de oorlog de brieven van het Rode Kruis binnenkwamen waarin stond dat een zuster, een oom, een tante en een grootvader van mijn ouders waren vermoord. Iedere keer dat er zo’n brief kwam was mijn moeder weer totaal overstuur. Pas toen begon de ramp van de vernietiging van de Joden goed tot ons door te dringen. We wisten het natuurlijk wel, maar als de dood keer op keer je brievenbus binnenkomt besef je het pas echt.’

‘De grote tragedie was dat mijn moeder een broer had die tijdens de oorlog ondergedoken zat in Brussel. Hij hoorde na de oorlog dat zijn hele familie was vermoord. Ook mijn moeder. Vervolgens heeft hij op het graf van zijn grootvader in Den Haag zelfmoord gepleegd. Dat is voor mijn moeder een ontzaglijke schok geweest.’

Na de oorlog was de ellende voor de meeste Joden die terugkeerden nog lang niet voorbij. Toen brak het tijdperk aan dat wordt getypeerd als ‘de kleine shoah’. Want de meeste Joden werden allerm minst met open armen ontvangen. Dat gold ook voor het gezin van Salomon Bouman. ‘Toen wij terugkwamen uit de onderduik gingen we naar ons huis in Amersfoort, aan de Kalkoenstraat nummer 5. Daar bleek inmiddels een NSB-

familie te wonen. Dat gezin mocht van de gemeente blijven waar het zat. Wij moesten maar onze intrek nemen op de bovenverdieping. Pas na een jaar is die familie vertrokken en konden we weer helemaal beschikken over ons eigen huis. Waar mijn vader vooral zwaar aan tilde was dat hij nog een tandartsrekening kreeg voor een behandeling die hij in 1939 had ondergaan. Het kon blijkbaar niemand iets schelen dat we een afschuwelijke tijd hadden doorgemaakt.' Het was niet eens zozeer kwade wil, denkt hij. Het had vooral te maken met onbegrip. 'Nederlanders vonden dat ze zelf ook veel hadden meegemaakt. De omvang en de gruwelijkheid van de Shoah drongen gewoon niet tot hen door.'

Hij was elf jaar toen de staat Israël werd gesticht. Hij herinnert zich nog het diepe geluksgevoel dat hem op dat moment beving. 'Het voelde als een bevrijding. Het besef: nu hebben we een land waar we veilig kunnen zijn.' Hoe jong hij ook was, hij besloot op dat moment dat hij later naar Israël wilde. En hij wist zeker dat hij journalist wilde worden. Daarom vroeg hij zijn ouders voor zijn dertiende verjaardag een abonnement op de *NRC*. 'Ik wilde de wereld leren kennen en de achtergrond van de Holocaust proberen te snappen. Dat is later allemaal samengekomen in mijn journalistieke loopbaan.'

Toen Bouman in 1962 voor het eerst in Israël kwam was het nog echt een land in ontwikkeling. Er was nauwelijks hoogbouw, een hoge werkloosheid en relatief veel armoede. 'In die tijd heeft tien procent van de bevolking het land verlaten.